

A Content Analysis of the Features of Ideal Governance from an Islamic Perspective: A Case Study of Nahj al-Balagha¹

Ahmad Hakimi Gilani²

Ali Akhtar Shahr³

Mahmood Ebrahimi Verkiani⁴

(Received on: 2022-05-26; Accepted on: 2022-09-06)

Abstract

This study examines the characteristics of ideal governance from the perspective of Islam based on the book *Nahj al-Balagha* of Imam Ali (peace be upon him). The research question revolves around identifying the characteristics of ideal governance from an Islamic perspective, and in response, the hypothesis is tested that the features of ideal governance in Islam rely on the ideal nature of the political and social system and the protection of public interests. The research methodology involves a documentary data collection method, content analysis, and is inspired by the theoretical literature on ideal governance. The statistical population of this study consists of the book *Nahj al-Balagha*, and the sample includes all letters and sayings, with a total of 79 letters and 480 sayings being analyzed. The findings indicate that the rule of law, importance of consensus, transparency, accountability, equality and inclusivity, effectiveness and efficiency, responsibility, political stability, and strategic vision are among the characteristics of ideal governance, which are discussed in various forms and to varying extents in Islam. Additionally, there is a meaningful relationship between the type of governance in Islam and the characteristics of ideal governance.

Keywords : Ideal governance, Imam Ali, people, government, *Nahj al-Balagha*.

1. This article is based on "Ideal Governance from the Perspective of Imam Ali: Focusing on Interactions Between People and Government," a PhD dissertation by Ahmad Hakimi Gilani, Islamic Azad University, Semnan Branch.

2. PhD student, Department of Political Science, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran.
Email: ahmad.hakimigilani@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Political Science, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran (corresponding author). Email: akhtarshahr@yahoo.com

4. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Semnan University, Semnan, Iran. Email: ebrahimi@semnan.ac.ir

تحلیل محتوایی ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام (مطالعه موردی نهج البلاغه)^۱

احمد حکیمی گیلانی^۲، علی اختر شهر^۳، محمود ابراهیمی ورکیانی^۴

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۵]

چکیده

هدف از پژوهش حاضر بررسی ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام بر مبنای کتاب نهج البلاغه امام علی (علیه السلام) است. سوال پژوهش حاضر بر چپستی ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلامی استوار بوده و در مقام پاسخ، این فرضیه را به محک آزمون می‌گذارد که ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام بر ایده‌آل بودن نظام سیاسی و اجتماعی و تأمین منافع مردم متکی است. در این پژوهش روش گردآوری داده‌ها مبتنی بر روش اسنادی، روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، تحلیل محتوا و ملهم از ادبیات نظری مربوط به حکمرانی مطلوب است. جامعه آماری این تحقیق شامل کتاب نهج البلاغه است و جامعه نمونه آن شامل کلیه نامه‌ها و حکمت‌ها است که تعداد ۷۹ نامه و ۴۸۰ حکمت مورد بررسی قرار گرفت است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که حاکمیت قانون، اجماع‌گرایی، شفافیت، پاسخگویی، برابری و فراگیری، اثربخشی و کارایی، مسئولیت‌پذیری، ثبات سیاسی و چشم‌انداز استراتژیک از جمله ویژگی‌های حکمرانی مطلوب بوده که در اسلام نیز به انحای مختلف و به میزان خاصی به آن اشاره شده است. همچنین بین نوع حکمرانی در اسلام و ویژگی‌های حکمرانی مطلوب، نسبت معناداری برقرار است.

واژگان کلیدی: حکمرانی مطلوب، امام علی (علیه السلام)، مردم، حکومت، نهج البلاغه

۱. این مقاله از رساله دکتری آقای احمد حکیمی گیلانی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان با عنوان «حکمرانی مطلوب از منظر امام

علی (علیه السلام) با تأکید بر روابط متقابل مردم و حکومت» به رشته تحریر درآمده است.

۲. دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، سمنان ahmad.hakimigilani@gmail.com

۳. استادیار گروه علوم سیاسی واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، لاهیجان، (نویسنده مسئول) akhtaeshahr@yahoo.com

۴. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. ebrahimi@semnan.ac.ir

۱- مقدمه

حکمرانی خوب کوششی است در جهت حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، مشارکت، برابری، اثربخشی، پاسخگویی و دیدگاه استراتژیک در اعمال اقتدار سیاسی، اقتصادی و اداری (میدری، ۱۳۸۳). یکی از مسائل اساسی مطرح‌شده در حکمرانی مطلوب، نوع روابط حکومت با مردم بوده که یکی از چالشبرانگیزترین مباحث در حوزه اندیشه سیاسی چه در غرب و چه در اسلام است. برخی اصول حکمرانی مطلوب منبعث از اسناد بین‌المللی را در تعارض با مفاهیم اسلامی تلقی می‌کنند و از این زاویه تحقق آن را نه مطلوب و نه ممکن می‌دانند (طباطبایی، ۱۳۸۹: ص ۱۹۹). به نظر آنان حکمرانی خوب نقشه راهی است که کشورهای مسلط جهان و کشورهای غربی پیش روی کشورهای جهان سوم ترسیم کرده‌اند و حرکت روی این نقشه، تأمین‌کننده منافع کشورهای مسلط است. بر این اساس، آنها معتقدند که حکمرانی خوب و شاخصهای آن، نمی‌تواند الگو و برنامه‌ای متعالی برای کشورهای اسلامی باشد (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۷: ص ۱۰۷). برخی نیز حکمرانی مطلوب را برخاسته از رویکرد اومانستی دانسته و معتقدند که در ارزیابی حکومت مطلوب توجهی به دین و ارزشهای دینی نمی‌شود. به نظر آنان بینش اسلامی خدامحور است (نادری، ۱۳۹۰: ص ۸۷). عده‌ای نیز مفاهیم امروزی را با گذشته متفاوت می‌دانند و بدین ترتیب رأی به عدم تداخل حکومت اسلامی با مفاهیم جدید و عدم تناسب آن با شرایط زمانه می‌دهند (زارعی، ۱۳۸۳: ص ۱۸۲-۱۸۳).

با توجه به اینکه مفهوم حکمرانی مطلوب در بستر جوامع غربی شکل گرفته، دیدگاه‌های مختلفی در ایران درباره این موضوع به وجود آمده است که در دو طیف مخالف (بدبینانه) و موافق (خوشبینانه) تقسیم‌بندی می‌شود. مخالفان بر این باورند که امکان پیاده‌سازی و سازگاری ویژگی‌های حکمرانی مطلوب در جوامع اسلامی به دلیل موانع ساختاری در آن وجود ندارد. به نظر آنان بین مفاهیم و اهداف غرب با اسلام تعارضی آشکار وجود دارد؛ به گونه‌ای که

هدف اصلی الگوی حکمرانی مطلوب در جوامع غربی در بُعد اقتصادی و مادی‌گرایی بوده و در اسلام هدف معنویت است (طباطبایی، ۱۳۸۹: ص ۱۹۹). موافقان بر این باور هستند که در اسلام و جوامع اسلامی ظرفیت لازم برای دستیابی به اصول و ویژگی‌های حکمرانی مطلوب وجود دارد. اینان حکمرانی را ابزاری برای به‌کارگیری بهتر قدرت به منظور استفاده از حداکثر توان موجود در جامعه برای رسیدن به اهداف توسعه می‌دانند (شریف‌زاده، فتاح؛ قلی‌پور، رحمت‌الله، ۱۳۸۲: ص ۹۴).

اصول حکمرانی مطلوب مورد چالش بسیاری از اندیشمندان در این حوزه قرار گرفته است و هر یک از یک زاویه خاصی به آن نگریسته‌اند؛ بنابراین تصویری جامع و روشن از این پدیده در دست نیست و مسئله پژوهش حاضر فقدان و ابهام در نبود تصویری روشن و شفاف و شناخت جامعی از این اصول حکمرانی مطلوب در اسلام است. سؤال پژوهش حاضر بر چیستی ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلامی استوار بوده و در مقام پاسخ، این فرضیه را به محک آزمون می‌گذارد که ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام بر ایده‌آل بودن نظام سیاسی و اجتماعی و تأمین منافع مردم متکی است.

در خصوص پیشینه پژوهش نیز باید گفت که چندین کار در این رابطه صورت گرفته که از جمله می‌توان به کارهای زیر اشاره کرد.

۱- سیدعلی حسینی تاش و قادرعلی واثق در مقاله «حکمرانی خوب و ارائه حکمرانی شایسته؛ بررسی و شاخص‌های این دو از دیدگاه امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)»؛ شاخص‌های حکمرانی شایسته از دیدگاه آن حضرت را با شاخص‌های حکمرانی خوب از دیدگاه نهادهای بین‌المللی و اندیشمندان غرب مقایسه می‌کنند و به این نتیجه می‌رسند که حکمرانی خوب در غرب مبتنی بر ماده‌گرایی، دنیاگرایی و اومانیسم است، حکمرانی شایسته مبتنی بر خدامحوری است و به بُعد روحانی انسان علاوه بر بُعد مادی به صورت هماهنگ توجه دارد.

۲- سیدروح‌الله طباطبایی، علی شیرخانی و مهدی مطهرنیا در مقاله «بررسی و ارزیابی جایگاه حکمرانی مطلوب در نهج البلاغه»؛ بر این باورند که از منظر امام علی علیه السلام قانونمندی، مشارکت مردم، شفافیت، مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی، اثربخشی و کارایی و شایسته‌سالاری نقش موثری در ایجاد حکمرانی مطلوب در جامعه دارد. در مقابل، ایشان یکی از موانع مهم و اساسی در مسیر ایجاد حکمرانی مطلوب را قانون‌گریزی، عدم توجه به شایسته‌سالاری، خودکامگی و ریاست‌طلبی معرفی می‌کنند.

۳- جلال درخشه و جبار شجاعی در مقاله «شاخصهای حکمرانی خوب در اندیشه و عمل امام علی علیه السلام»؛ بر این باور هستند که در سیره امیرالمؤمنین علیه السلام علاوه بر ویژگی و ماهیت حکومت‌گران، ماهیت حکومت‌ها را به میزان استقامت و پایداری ملت‌ها و لیاقت و پشتیبانی که از خود نشان می‌دهند، وابسته می‌دانند و لازمه تحقق حکمرانی خوب را وجود ویژگی‌هایی چون قانون‌گرایی، شفافیت، پاسخگویی، کارایی، مشارکت‌طلبی، عدالت‌محوری و رفق و مدارا می‌دانند.

وجه تشابه این اثر با آثار مذکور در موضوع مورد بررسی و برخی از نتایج است. اما این اثر از چند جهت با کار آنان متفاوت نیز هست: اول آنکه این تحقیق به صورت کاملاً روشمند صورت گرفته و تجزیه و تحلیل شده است. دوم آنکه نتایج به دست آمده در این اثر با آنان متمایز و متفاوت است. سوم آنکه دید گسترده‌ای نسبت به شاخصهای حکمرانی مطلوب در مقایسه با آثار آنان دارد و از جنبه‌های بیشتری که شامل کلیه متون و شاخصها بوده، بررسی کرده است.

اهمیت نگارش این تحقیق در نبود یک تصویر جامع و مانع از شاخصهای حکمرانی مطلوب در فضای رسانه‌ای، دانشگاهی، نخبگی و سازمانی است. ضرورت نوشتن این تحقیق در فقدان یک کار جدی و علمی در فضای دانشگاهی کشور است که بتوان آن را از منظر علمی نگریست و در اختیار نهادها و سازمان‌های مورد نیاز کشور قرار داد. از این رو، این تحقیق می‌تواند خلأ موجود را پر کند. بررسی نکردن این موضوع می‌تواند خطرهای جدی را به کشور و سیاست‌های مرتبط با آن وارد کند و میزان رضایت مردم را از حکومت کاهش دهد.

۲- روش تحقیق

روش گردآوری داده «اسنادی» است. برای تحلیل داده‌ها روش «تحلیل محتوا» به کار رفته است که مراحل مختلف تعیین محتوا، تعیین مقولات، تعیین واحد تحلیل، کدگذاری و تحلیل را در بر می‌گیرد. واحد تحلیل در این اثر، پاراگراف است. جامعه آماری این پژوهش تمام متن کتاب نهج البلاغه را تشکیل می‌دهد و جامعه نمونه نیز شامل دو بخش نامه‌ها و حکمت‌ها است که ۷۹ نامه و ۴۸۰ حکمت را در بر می‌گیرد.

۳- چارچوب مفهومی

حکمرانی مطلوب راهی برای رسیدن به نتایج و شرایط مطلوب است و می‌تواند به عنوان الگویی در حکمرانی توصیف گردد؛ الگویی که منجر به بروز نتایج اقتصادی و اجتماعی مورد نظر شهروندان می‌گردد (پلومپترز و گراهام، ۱۹۹۹). این امر مستلزم وحدت افراد جامعه است و آنها را برای دستیابی به عینیت سیاسی ترغیب می‌کند. به عبارت دیگر، استفاده صحیح از تمام منابع، شهروندان را مجاب می‌کند که دولت‌شان توسعه پایدار را تضمین می‌کند. بنا بر گفته بانک جهانی^۱ (۱۹۹۲)، «حکمرانی خوب برای ایجاد و حفظ محیطی که توسعه قوی و عادلانه را ترویج و مکمل اساسی سیاست‌های اقتصادی سالم است» گفته می‌شود. صندوق بین‌المللی پول^۲ این مفهوم را به عنوان یک مفهوم گسترده که «همه جنبه‌های نحوه اداره یک کشور شامل سیاست‌های اقتصادی، چارچوب‌های نظارتی و پابندی به قانون را در بر می‌گیرد» تعریف می‌کند و عمدتاً بر دو حوزه تأکید کرده است: مدیریت منابع عمومی از طریق اصلاحات که نهادهای بخش عمومی را پوشش می‌دهد و ایجاد و حفظ یک محیط اقتصادی شفاف و باثبات و مناسب برای فعالیت‌های بخش خصوصی (Biswas, October 2, 2020).

1. World Bank

2. IMF

از مطالعه اسناد بانک جهانی و چندین مطالعه دیگر، ۱۰ ویژگی اصلی حکمرانی خوب مورد شناسایی واقع شده است که شامل موارد زیر می‌شود.

۱- مشارکت: مشارکت همه شهروندان اعم از زنان و مردان، سنگ بنای اصلی و از ویژگی‌های کلیدی حکمرانی خوب است که به عنوان یک گام مهم برای بسیج مردم در فرآیند تصمیم‌گیری تلقی می‌شود. مشارکت می‌تواند مستقیم یا غیرمستقیم از طریق مؤسسات واسطه یا نمایندگان مشروع باشد؛ اما باید آگاهانه و سازماندهی شده باشد (Biswas, October 2, 2020).

۲- حاکمیت قانون: حکمرانی خوب مستلزم چارچوب‌های قانونی عادلانه‌ای است که بی‌طرفانه اجرا شود؛ همچنین نیاز به حمایت کامل از حقوق بشر به ویژه حقوق در حاشیه‌ترین افراد دارد. سیستم قضایی مستقل، ماهیت بی‌طرفانه آن و نیروی پلیس فسادناپذیر، عناصر کلیدی برای تضمین حاکمیت قانون هستند. مقامات محلی از قانون و تصمیمات قضایی تبعیت می‌کنند (سامتی، ۱۳۹۰: ص ۱۹۷).

۳- شفافیت: بدین معنا که تصمیمات گرفته شده و اجرای آنها به شیوه‌ای است که از قوانین و مقررات پیروی می‌کند؛ همچنین به این معنی است که اطلاعات آزادانه در دسترس عموم باشد و مستقیماً در دسترس کسانی است که تحت تأثیر چنین تصمیماتی و اجرای آنها قرار خواهند گرفت.

۴- پاسخگویی: حکمرانی خوب مستلزم آن است که نهادها و فرایندها در یک بازه زمانی معقول به همه ذی‌نفعان خدمت کنند. این امر، نیازمند خدمات کافی به مردم در یک زمان خاص است (دباغ و نفری، ۱۳۸۸: ص ۶). حکمرانی خوب نیازمند نهادهای معتبر و قابل اعتماد است که بر اساس اصول شفافیت و پاسخگویی بنا شده باشد. این حق شهروندان نیست؛ بلکه وظیفه آنها است که آن را مطالبه کنند. تجربه نشان داده است که بین نهادهای سیاسی و اقتصادی پاسخگو و رضایت مردم، رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد، هر چه پاسخگویی نهادها بیشتر باشد، میزان رضایت مردم نیز بیشتر است و برعکس (Pswarayi-Riddihough, April 10, 2018).

۵- اجماع‌گرایی: اجماع‌گرایی نیاز دارد به یک دیدگاه وسیع و بلندمدت در مورد آنچه برای توسعه پایدار انسانی و چگونگی دستیابی به اهداف چنین توسعه‌ای نیاز است (UNDP, 1997). برای

اجماع‌گرایی لازم است تا در محدوده ذهن مقامات، حقوق بشر محترم شمرده شود و مورد حمایت قرار گیرد، با هرگونه تبعیض مبارزه شود، تنوع فرهنگی به عنوان یک دارایی مهم در جامعه تلقی شود و تصمیم‌گیران با مردم هم‌ذات‌پنداری کنند تا احساسی مبنی بر محرومیت حس نشود و همچنین انسجام اجتماعی و توسعه مناطق محروم در دستور کار تصمیم‌گیران قرار گیرد.

۶- **برابری و فراگیری:** برای اطمینان از حکمرانی خوب باید یک جامعه عادلانه ایجاد شود. رفاه یک جامعه در گرو اطمینان از این است که همه اعضای آن احساس کنند در آن سهمی دارند و احساس نکنند از جریان اصلی جامعه خارج شده‌اند. این امر مستلزم آن است که همه گروه‌ها به ویژه آسیب پذیرترین‌ها، فرصت‌هایی برای بهبود یا حفظ رفاه خود داشته باشند.

۷- **اثربخشی و کارایی:** استفاده صحیح از منابع جامعه برای ایجاد توسعه پایدار، کلید حکمرانی خوب است. همچنین استفاده پایدار از منابع طبیعی حفاظت از محیط زیست را تضمین می‌کند. مفهوم کارایی در زمینه حکمرانی خوب، استفاده پایدار از منابع طبیعی و حفاظت از محیط زیست را نیز در بر می‌گیرد. اثربخشی به معنای توانایی نظام سیاسی در میزان استفاده از مهارت‌های کارگزاران و دستگاه بروکراسی است. همچنین چنانچه نظام سیاسی حاکم در استقرار توسعه، کیفیت خدمات عمومی، نظام آموزشی مطلوب، نظام اداری کارآمد و رقابت‌پذیر و برقراری نظم و انضباط در جامعه به خوبی ایفای نقش کند، در آن صورت توانسته است که اثربخش و کارآمد باشد (نادری، ۱۳۹۰: ص ۷۶).

۸- **مسئولیت‌پذیری:** به طور کلی یک سازمان یا مؤسسه در برابر کسانی که تحت تأثیر تصمیمات یا اقدامات آن قرار می‌گیرند، پاسخگو است (UKEssays, November 22, 2018). همه تصمیم‌گیرندگان جمعی و فردی، باید مسئولیت تصمیمات خود را بر عهده گیرند. در اصل، تصمیمات متخذ شده باید به مردم گزارش و توضیح داده شده و قابلیت نقد و رد شدن داشته باشد.

۹- **چشم‌انداز استراتژیک:** آمادگی برای آزمایش و تجربه برنامه‌های جدید و آموختن از تجربیات دیگران، می‌تواند چشم‌انداز استراتژیک را حاصل کند. در چشم‌انداز استراتژیک، حکومت باید افق‌های رو به جلوی خود را نگریند و مطابق با نیازها و اهداف جامعه زمانه خود حرکت نماید.

۱۰- ثبات سیاسی: ثبات سیاسی آن است که به چه میزان احتمال دارد یک حکومت و نظام سیاسی از راه‌های غیرقانونی یا ابزارهای خشونت‌آمیز در معرض بی‌ثباتی، سرنگونی و براندازی باشد. در این شاخص، کیفیت خدمات عمومی، خدمات شهروندی و میزان استقلال آنها از فشارهای سیاسی نیز مد نظر است؛ همچنین کیفیت تدوین و اجرای خط‌مشی‌های عمومی و دولتی و میزان تعهدی که دولت در برابر این سیاست‌ها دارد در این شاخص در کانون ارزیابی قرار می‌گیرد. در نتیجه هر چه کیفیت خدمات عمومی و شهروندی بهتر باشد و خط‌مشی‌های عمومی به دور از جنجال‌ها و خط و ربط‌های سیاسی وضع و اجرا شوند و تعهد نظام سیاسی در قبال آنها بیشتر باشد، بیانگر وضعیت بهتری در حکمرانی خوب است (مانر، ۱۳۸۲: ص ۱۳۹).

۴- یافته‌های پژوهش

در این بخش بر مبنای چارچوب مفهومی، ویژگی‌های حکمرانی مطلوب را از کلام امام علی علیه السلام با روش تحلیل محتوا استخراج خواهیم کرد.

۴-۱. مشارکت

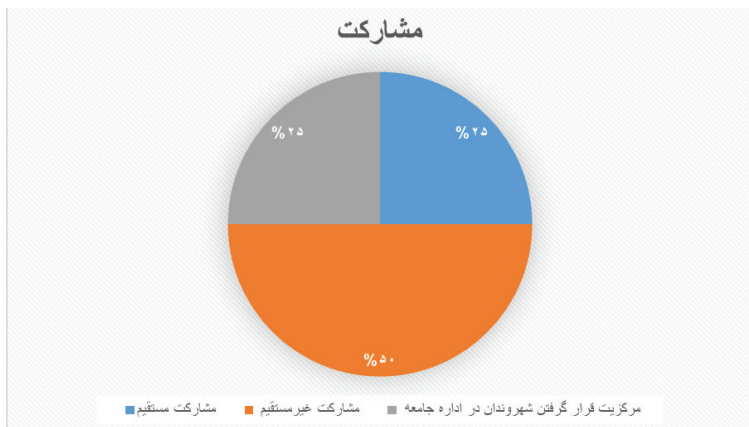
مشارکت در صدر اسلام با آنچه که امروزه در قرن جدید شاهد آن هستیم اندکی متفاوت است؛ اما الزامات آن نیز کم و بیش یکی است. این مقوله سه کد دارد که شامل مشارکت مستقیم، مشارکت غیرمستقیم و مرکزیت قرار دادن شهروندان در اداره جامعه می‌شود.

جدول شماره ۱: فراوانی کدها در مقوله مشارکت

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
مشارکت	مستقیم	۲
	غیرمستقیم	۴
	مرکزیت قرار دادن شهروندان در اداره جامعه	۲

در این مقوله تعداد ۸ کد شناسایی شده‌اند که دو کد مربوط به مشارکت مستقیم، ۴ کد مربوط به مشارکت غیرمستقیم و ۲ کد هم مربوط به مرکزیت قرارگرفتن شهروندان در اداره جامعه است. در مشارکت مستقیم، مفهومی به نام امر به معروف و نهی از منکر (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد) را داریم. پیروی از نظام شورا (نامه‌ای از آن حضرت علیه السلام به معاویه)، همکاری مردم با پیروان (از نامه‌های امام علیه السلام به عبدالله بن عباس پس از شهادت محمد بن ابی بکر)، بیعت مردم با حاکم (نامه‌ای به مردم کوفه هنگام حرکت از مدینه به بصره) و درنگ نکردن در امر بیعت (نامه‌ای دیگر از آن حضرت علیه السلام به معاویه) از مصادیق مشارکت غیرمستقیم هستند. نصیحت به حاکمان (از نامه‌های امام علیه السلام به اهل بصره و از نامه‌های امام علیه السلام به محمد بن ابی بکر هنگامی که در اثر عزلش از فرمانداری مصر و قراردادن مالک اشتر به جای او ناراحت شده بود) و مشورت کردن حاکم با مردم (از نامه‌های امام علیه السلام به سران سپاهش) نیز در مضمون سوم قرار می‌گیرند.

نمودار شماره ۱: درصد فراوانی کدها در مقوله مشارکت

طبق نمودار و جدول فوق، مشارکت غیرمستقیم، بیشترین کدها را به خود اختصاص داده است و بعد از آن در یک راستا مشارکت مستقیم و مرکزیت قرارگرفتن شهروندان در اداره جامعه قرار دارند.

نظام شورانوع دیگری از مشارکت مردم است که به صورت غیرمستقیم مورد توجه قرار می‌گیرد. مردم در مرکز تصمیمات قرار دارند و حضرت علی علیه السلام در خفا و آشکار از مردم می‌خواهد که حاکمان را نصیحت کنند و در امور جاری مشورت داشته باشند.

۴-۲. حاکمیت قانون

هدف از قانون، برقراری سیستم قضایی مشخص و جلوگیری از هرج و مرج با هدف تأمین خواسته‌های مطلوب مردم است. این مقوله، ۲۵ کد و ۷ مضمون را در بر می‌گیرد که به آنها اشاره می‌شود.

جدول شماره ۲: تعداد فراوانی کدها در مقوله حاکمیت قانون

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
حاکمیت قانون	حمایت کامل از قانون	۱
	توجه به قشر در حاشیه	۱۰
	اجتناب از خودخواهی	۱۱
	نیروی پلیس فسادناپذیر	۱
	ماهیت بی‌طرفانه حقوق و قانون	۱
	عدالت در اجرای قانون	۱
	سیستم قضایی مستقل	۱

حمایت کامل از قانون: این مضمون ۱ کد را به خود اختصاص داده است که عبارت است از: وفاداری به حقوق مردم (از سفارش‌های امام علیه السلام به بعضی از کارمندانی که برای گردآوری زکات می‌فرستاده است). در واقع حضرت علی علیه السلام وجود هرگونه تعدی به حقوق مردم را جایز ندانسته و به حمایت کامل از حقوق آنان برمی‌خیزد.

توجه به قشر در حاشیه: این مضمون ۱۰ کد را به خود اختصاص داده که شامل این موارد می‌شود: مایوس نشدن ضعفا (از عهدنامه‌های امام علیه السلام به محمد بن ابی‌بکر هنگامی که وی را به حکومت مصر منصوب کرد)، سوءاستفاده نکردن از اموال مسکینان (از نامه‌های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، نپذیرفتن دعوت متمکنان شهر توسط حاکم (از نامه‌های امام علیه السلام به عثمان بن حنیف انصاری، فرماندار بصره)، دشمن ظالم بودن (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم ملعون آن حضرت را ضربت زد)، یاور مظلوم بودن (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد)، رسیدگی به مستمندان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، رسیدگی به تهیدستان، رسیدگی به نیازمندان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، رسیدگی به از کارافتادگان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) و اختصاص قسمتی از بیت‌المال به نیازمندان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

اجتناب از خودخواهی: این مضمون ۱۱ کد را دربر می‌گیرد. ترس از خدا، نبالیدن به خود از کیفر دادن مردم، امر نکردن سریع توسط حاکم، ستم نکردن به مردم، دوری از مدح و ستایش، برکنار بودن از خودبینی، پرهیز از منیت، پرهیز از هوا و هوس توسط زمامدار، اعراض از جلب توجه، فروبردن خشم و دوری از خودپسندی کدهای این مضمون را تشکیل می‌دهند.

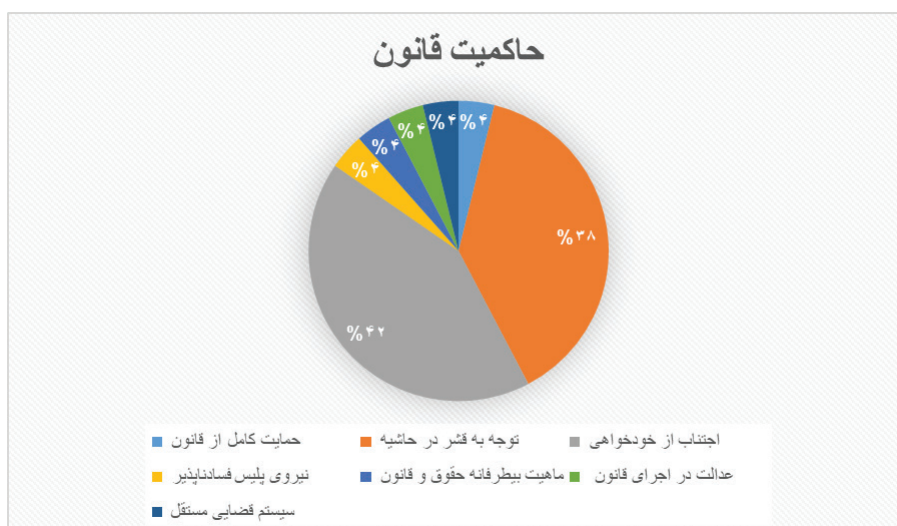
نیروی پلیس فسادناپذیر: این مضمون شامل زدن شمشیر بر فرمانروای دزد (از نامه‌های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش) می‌شود که اشاره به نیروی قهریه قانون و استفاده از قوه قهریه دارد.

ماهیت بی‌طرفانه حقوق و قانون: پشتیبانی نکردن از فرزندان در صورت تخلف مالی (از نامه‌های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش) کد این مضمون را شامل می‌شود. در کلام امام علی علیه السلام فرزندان کارگزاران در صورت هرگونه تخلفی، پشتیبانی دولت را به همراه نخواهند داشت و مستحق مجازات می‌شوند.

عدالت در اجرای قانون: این مضمون نیز ۱ کد را در بر می‌گیرد که شامل خیانت نکردن به حقوق مردم (از سفارش‌های امام علیه السلام به بعضی از کارمندانی که برای گردآوری زکات فرستاده می‌شدند) می‌شود. برای اجرای عدالت در قانون نباید بین اشخاص تمایز قائل شد و در حقوق آنان خیانت ورزید. دولت مؤظف است تا عدالت را در حق همه به اجرا در آورد.

سیستم قضایی مستقل: کد این مضمون بازگرداندن اموال ربوده شده توسط حاکم (از نامه‌های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش) است. در سیستم قضایی مستقل، تفاوتی بین حاکم با دیگران وجود ندارد و ماهیت آن بدون جانب‌داری است.

نمودار شماره ۲: درصد فراوانی کدها در مقوله حاکمیت قانون

همان‌گونه که از جدول و نمودار این مقوله مشخص است، فراوانی کدها ابتدا در مقوله اجتناب از خودخواهی، بیش از دیگر مقولات است و پس از آن مقوله توجه به قشر در حاشیه، بیشترین کد را به خود اختصاص داده است. مقولات بعدی هر یک به‌طور مشترک و در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند.

۳-۴. اجماع‌گرایی

منظور از اجماع‌گرایی یک نوع توافق عام و همگانی است که مورد قبول همگان باشد. این مقوله، ۱۰ مضمون و ۴۴ کد را به خود اختصاص داده است.

جدول شماره ۳: تعداد فراوانی کدها در مقوله اجماع‌گرایی

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
اجماع‌گرایی	میانجی‌گری حکومت	۱
	توسعه پایدار	۳
	محترم شمردن حقوق بشر	۹
	مبارزه با تبعیض	۳
	تنوع فرهنگی	۲
	هم‌ذات‌پنداری حکومت با مردم	۳
	انسجام اجتماعی	۷
	توسعه مناطق محروم	۱
	تقدم منافع جمعی بر منافع فردی	۵
	مبارزه با فساد	۱۰

میانجی‌گری حکومت: این مضمون شامل یک کد یعنی پوشاندن عیوب مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) است.

توسعه پایدار: این مضمون ۳ کد دارد که شامل همت‌گماشتن برای اصلاح مردم، آبادانی شهر و روستا و اصلاح وضع کشور (در هر سه مورد، فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) می‌شود.

محترم شمردن حقوق بشر: این مضمون ۹ کد دارد که شامل این موارد می‌شود: نیکی کردن به مردم (نامه آن حضرت علیه السلام به ابن عباس، عامل او در بصره)، عبوس واردنشدن به خانه مردم (از سفارش‌های امام علیه السلام به بعضی از کارمندانی که برای گردآوری زکات می‌فرستاده است)،

بهتان نزدن به مردم (از سفارشهای امام علیه السلام به بعضی از کارمندانی که برای گردآوری زکات می‌فرستاده است)، تجاوز نکردن به مردم (از نامه‌های امام علیه السلام به اهل بصره و از نامه‌های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، احترام به زنان (از وصایای امام علیه السلام به امام حسن مجتبی علیه السلام، این نامه را امام از سرزمین حاضرین هنگام بازگشت از صفین به او نوشته است)، خوش رفتاری با همسایگان (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد)، خودداری از آزار مردم (از نامه‌های امام علیه السلام به فرمانداران و بخشداران شهرهایی که لشکر از آنها عبور می‌کند)، ناراحتی ایجاد نکردن برای مردم (از نامه‌های امام علیه السلام به فرمانداران و بخشداران شهرهایی که لشکر از آنها عبور می‌کند) و مشکل ایجاد نکردن برای مردم (از نامه‌های امام علیه السلام به فرمانداران و بخشداران شهرهایی که لشکر از آنها عبور می‌کند).

مبارزه با تبعیض: ۳ کد مجموع کدهای این مضمون هستند؛ یعنی طعمه نبودن حوزه فرمانروایی (نامه‌ای از آن حضرت علیه السلام به اشعث بن قیس، عامل خود در آذربایجان)، تقسیم نکردن اموال بین خویشاوندان (از نامه‌های امام علیه السلام به مصقلة بن هبیره شیبانی فرماندار اردشیرخره، یکی از شهرهای فارس) و به مساوات رفتار کردن با مردم (از نامه‌های امام علیه السلام به بعضی از فرماندارانش). تنوع فرهنگی: این مضمون ۲ کد دارد که شامل نقض نکردن سنت‌ها و وجود گروه‌های مختلف در جامعه (هر دو مورد، فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) است.

هم‌ذات‌پنداری حکومت با مردم: این مضمون ۳ کد دارد که شامل برترندانشتن رئیس در برابر مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، محبت کردن به مردم (عهدنامه امام علیه السلام به محمد بن ابی‌بکر هنگامی که وی را به حکومت مصر منصوب کرد) و تحمل شنیدن سخن مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) است.

انسجام اجتماعی: مدارا کردن با مردم (نامه آن حضرت علیه السلام به ابن عباس، عامل او در بصره)، محکم کردن پیوندهای دوستی و محبت (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد)، پشت نکردن به یکدیگر (از وصایای امام علیه السلام به حسن و

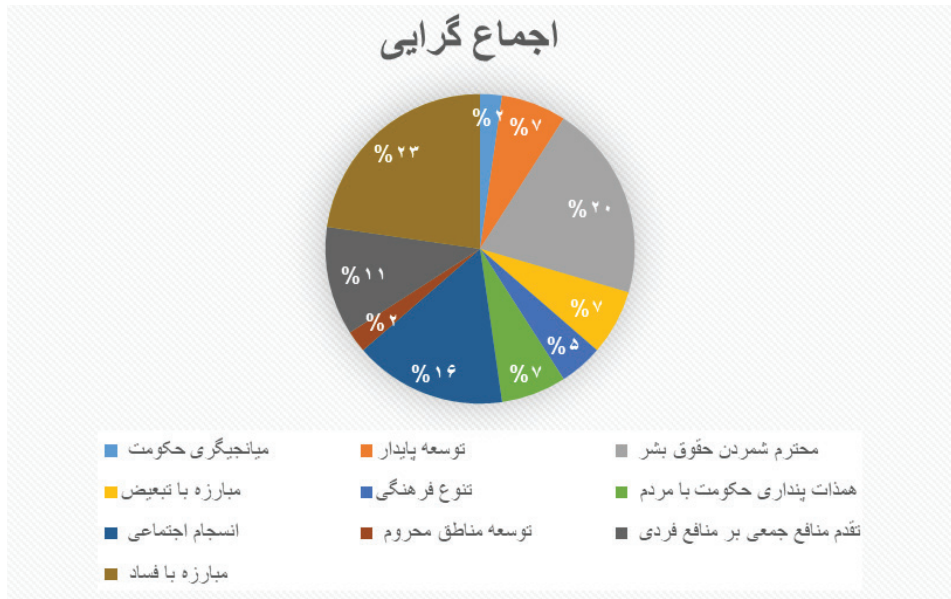
حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد، قطع نکردن رابطه (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد)، یکی بودن (از نامه های امام علیه السلام به اهالی شهرها در جریان صفین)، وحدت امت (از نامه های امام علیه السلام به ابوموسی اشعری در جواب نامه او درباره حکمین) و اتحاد امت (از نامه های امام علیه السلام به ابوموسی اشعری در جواب نامه او درباره حکمین)، ۷ کد این مضمون را در بر می گیرند.

توسعه مناطق محروم: این مضمون ۱ کد دارد که شامل آبادانی قبائل (از سفارش های امام علیه السلام به افرادی که مأمور جمع آوری زکات می شدند) است.

تقدم منافع جمعی بر منافع فردی: این مضمون ۵ کد دارد که عبارتند از: تضییع نکردن حقایق (از نامه های امام علیه السلام به معاویه)، دگرگون شدن زمامدار نسبت به رعیت (از نامه های امام علیه السلام به سران سپاهش)، واگذار نکردن زمین به بستگان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، منعقد نکردن قرارداد به نفع شخصی (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، پرهیز از امتیازخواهی (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

مبارزه با فساد: این مضمون ۱۰ کد دارد که عبارت است از: خرید خانه توسط قاضی از فرد مرده (نامه ای از آن حضرت علیه السلام به شریح بن الحارث)، اموال مردم در دست حاکم (نامه ای از آن حضرت علیه السلام به اشعث بن قیس، عامل خود در آذربایجان)، فریب نخوردن از لذت های دنیایی (نامه آن حضرت علیه السلام به معاویه)، خیانت نکردن در غنائم (نامه به زیاد بن ابیه که از سوی عبدالله بن عباس بر بصره فرمان می راند و ابن عباس از جانب علی علیه السلام فرمانروایی اهواز، فارس و کرمان را داشت)، سخت گرفتن بر والیان (نامه به زیاد بن ابیه که از سوی عبدالله بن عباس بر بصره فرمان می راند و ابن عباس از جانب علی علیه السلام فرمانروایی اهواز، فارس و کرمان را داشت)، مردم را به فسادنیدن اختن (از نامه های امام علیه السلام به معاویه)، تصاحب نکردن زمین توسط حاکم (از نامه های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، نخوردن بیت المال (از نامه های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، ربودن از بیت المال (از نامه های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، در اختیار نگرفتن زمین شخصی (از نامه های امام علیه السلام به عثمان بن حنیف انصاری، فرماندار بصره).

نمودار شماره ۳: درصد فراوانی کدها در مقوله اجماع‌گرایی

همان‌گونه که در نمودار و جدول این مقوله مشاهده می‌شود، مبارزه با فساد بیشترین کد را داشته و پس از آن محترم شمردن حقوق بشر و انجام اجتماعی است. این امر به منزله آن است که مبارزه با فساد در حکومت مطلوب امام علی علیه السلام اهمیت بسزایی داشته و تکریم انسان‌ها برای ایشان مهم بوده است.

۴-۴. شفافیت

شفافیت باعث اعتماد مردم به نظام سیاسی حاکم می‌شود. اگر شفافیت در کار نباشد، مردم حاکمان خود را افرادی نالایق و خودخواه می‌پندارند و در نتیجه اعتماد عمومی سلب خواهد شد. مقوله شفافیت دارای ۳ مضمون و ۱۰ کد است. مضامین شامل دسترسی به اطلاعات، نظارت و شفاف‌سازی است.

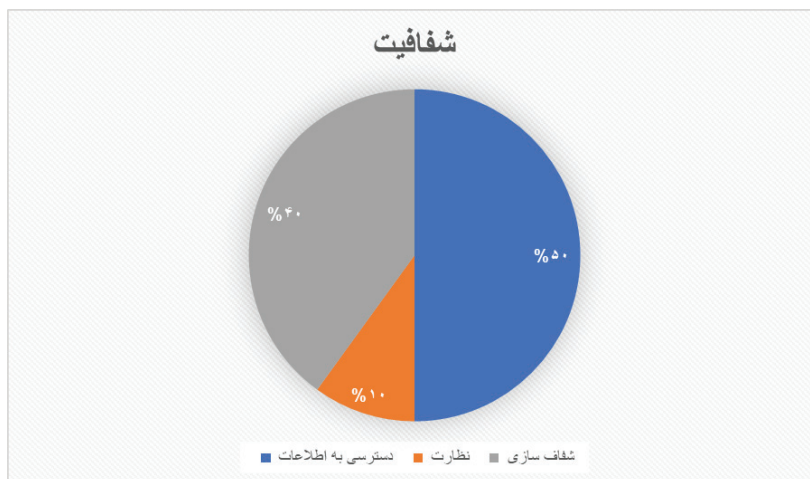
جدول شماره ۴: فراوانی کدها در مقوله شفافیت

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
شفافیت	دسترسی به اطلاعات	۵
	نظارت	۱
	شفاف سازی	۴

دسترسی به اطلاعات: این مضمون ۵ کد را به خود اختصاص داده که عبارت است از: فرستادن صورت حساب والیان و کارگزاران به حاکم (از نامه های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، پنهان نکردن اسرار توسط زمامدار (از نامه های امام علیه السلام به سران سپاهش)، ارائه گزارش (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، ارائه گزارش از حاکمان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، نبستن درهای مجلس به روی مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

نظارت: شامل ۱ کد است که مربوط به زیر نظر گرفتن اعوان و انصار (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) می شود. **شفاف سازی:** ۴ کد را در بر می گیرد که مشتمل بر افشاگری (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، برحذر بودن از تغافل (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، کنار رفتن پرده از روی اعمال حاکم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) و پرهیز از کارهای پنهانی (از نامه های امام علیه السلام به حارث همدانی) است.

نمودار شماره ۴: درصد فراوانی کدها در مقوله شفافیت

بر اساس جدول و نمودار بالا، شفافیت در دیدگاه امام علی علیه السلام مورد توجه واقع شده است که بیشترین کدها را دسترسی به اطلاعات داشته و پس از آن شفاف سازی، میزان بیشتری از کد را در بر می گیرد.

۴-۵. پاسخگویی

پاسخگویی یکی از مقولاتی است که در کلام امام علی علیه السلام به چشم می خورد. این مقوله دارای ۴ مضمون و ۲۱ کد است.

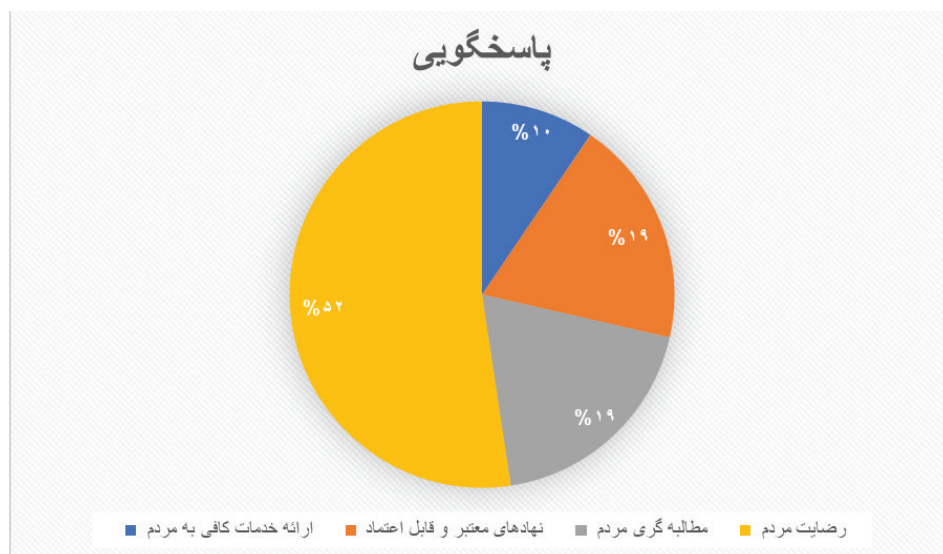
جدول شماره ۵: فراوانی کدها در مقوله پاسخگویی

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
پاسخگویی	ارائه خدمات کافی به مردم	۲
	نهادهای معتبر و قابل اعتماد	۴
	مطالبه‌گری مردم	۴
	رضایت مردم	۱۱

ارائه خدمات کافی به مردم: برای این مضمون ۲ کد شناسایی شد که عبارتند از: رسیدگی به مراجعه‌کنندگان و تشکیل مجلس عمومی (فرمان مبارک امام علی علیه السلام به مالک اشتر).
 نهادهای معتبر و قابل اعتماد: این مضمون ۴ کد دارد: عمل صالح توسط زمامدار (فرمان مبارک امام علی علیه السلام به مالک اشتر)، محروم نکردن مردم از ملاقات با حاکم (از نامه‌های امام علیه السلام به قثم بن عباس، فرماندار مکه)، تخفیف هزینه‌ها بر مردم (فرمان مبارک امام علی علیه السلام به مالک اشتر) و عدم اجبار مردم به کار معین (فرمان مبارک امام علی علیه السلام به مالک اشتر). امیرالمؤمنین علیه السلام عمل زمامداران را چون در قالب نهاد حکومت است، منجر به اعتمادیابی اعتمادی مردم نسبت به آن نهاد می دانند.
 مطالبه‌گری مردم: این مضمون ۴ کد دارد و شامل این موارد می شود: سنگینی هزینه زندگی (فرمان مبارک امام علی علیه السلام به مالک اشتر)، درخواست و سؤال مردم از حاکم (فرمان مبارک امام علی علیه السلام

به مالک اشتر)، ناراحتی مردم از اجرای انصاف (فرمان مبارک امام علی علیه السلام به مالک اشتر) و بی واسطه سخن گفتن با مردم (از نامه های امام علیه السلام به قثم بن عباس، فرماندار مکه). رضایت مردم: این مضمون ۱۱ کد دارد که عبارتند از: مدارا کردن با مردم (از نامه های امام علیه السلام به بعضی از فرماندارانش)، نرم رفتار کردن با مردم (از نامه های امام علیه السلام به بعضی از فرماندارانش)، روبه روشن شدن با مردم با چهره گشوده (از نامه های امام علیه السلام به بعضی از فرماندارانش)، محبت کردن به مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، لطف کردن به مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، رحمت رو داشتن به مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، گذشت کردن نسبت به مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، هماهنگ بودن امور با رضایت مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، برخورد خوب با مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، احسان کردن به مردم (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

نمودار شماره ۵: درصد فراوانی کدها در مقوله پاسخگویی

مطابق جدول و نمودار این مقوله، بیشترین کدها مربوط به مضمون رضایت مردم بوده که این امر به معنای اهمیت مردم از دیدگاه امام علی علیه السلام است. این مقوله نشان می‌دهد که حاکمان در بلاد اسلامی باید رضایت مردم را در کارها مد نظر داشته باشند و طوری تصمیم‌گیری کنند که مردم در رأس قرار بگیرند.

۴-۶. برابری و فراگیری

سه مضمون و ۱۱ کد برای این مقوله شناسایی شده است.

جدول شماره ۶: فراوانی کدها در مقوله برابری و فراگیری

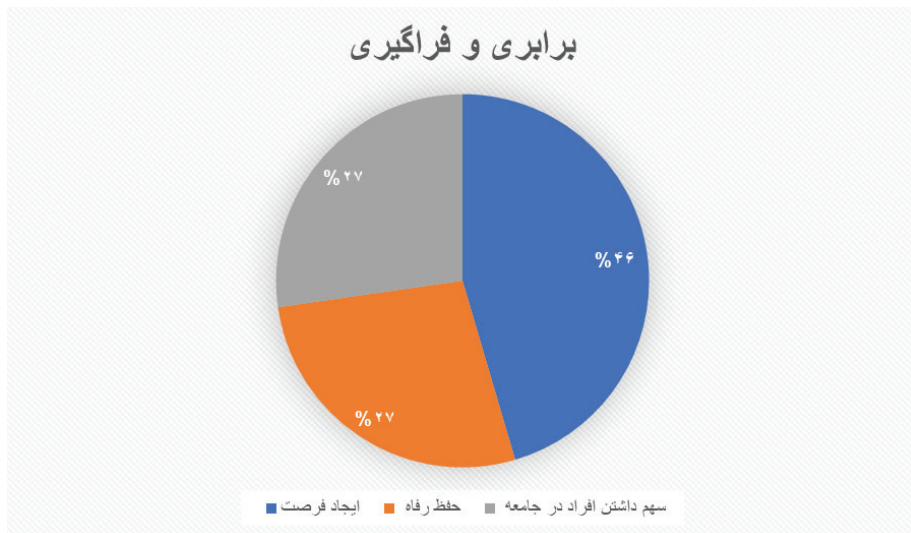
مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
برابری و فراگیری	ایجاد فرصت	۵
	حفظ رفاه	۳
	سهم داشتن افراد در جامعه	۳

ایجاد فرصت: این مضمون ۵ کد دارد که مشتمل بر این موارد می‌شود: تساوی بین مردم (از عهدنامه‌های امام علیه السلام به محمد بن ابی بکر هنگامی که وی را به حکومت مصر منصوب کرد)، تأیوس نشدن ضعیفان (از نامه‌های امام علیه السلام به بعضی از فرماندارانش)، موافق بودن کارها با عدالت (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، مساوی نبودن افراد نیکوکار از بدکار (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) و استقبال از افکار و آرای گوناگون (حکمت ۱۷۳).

حفظ رفاه: این مضمون ۳ کد دارد که عبارتند از: بی‌نیاز کردن مردم (از وصایای امام علیه السلام به امام حسن مجتبی علیه السلام که هنگام بازگشت از صفین به او نوشته است)، گرسنه نماندن یتیمان (از وصایای امام علیه السلام به حسن و حسین علیه السلام هنگامی که ابن ملجم آن حضرت را ضربت زد)، جلوگیری از احتکار (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

سهم داشتن افراد در جامعه: این مضمون دارای ۳ کد است: منع نکردن مستمندان از زندگی پرنعمت (از نامه های امام علیه السلام به زیاد)، تساوی مردم در پیشگاه حاکم (از نامه های امام علیه السلام به سران سپاهش) و برابری همه مردم در داشتن حقوق یکسان (از نامه های امام علیه السلام به سهل بن حنیف، فرماندار مدینه، درباره گروهی که به معاویه ملحق شده بودند).

نمودار شماره ۶: درصد فراوانی کدها در مقوله برابری و فراگیری

طبق جدول و نمودار فوق بیشترین کدها در این مقوله، مربوط به ایجاد فرصت است و دو مقوله دیگر به طور مشترک پس از آن کدها را به خود اختصاص داده اند. این مقوله حاکی از آن است که در دیدگاه امام علی علیه السلام ایجاد فرصت در صورت فراهم شدن برابری رقم خواهد خورد و مردم با نظام سیاسی خود بیگانه نمی شوند؛ بلکه سعی می کنند تا تلاش خود را بیشتر کنند و در نتیجه شایسته سالاری حاکم شود.

۴-۷. اثربخشی و کارایی

این مقوله عصاره و مطلوبیت نظام سیاسی و نهاد حاکمیت را به نمایش می گذارد. این مقوله دارای ۸ مضمون و ۳۵ کد است.

جدول شماره ۷: فراوانی کدها در مقوله اثربخشی و کارایی

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
اثربخشی و کارایی	استفاده صحیح از منابع جامعه	۳
	حفاظت از محیط زیست	۸
	استفاده از مهارت کارگزاران	۹
	دستگاه بروکراسی قوی	۷
	سامان دادن به نظام مالیات	۵
	عبور از بحران‌ها	۲
	نظام آموزشی مطلوب	۳
	برقراری نظم و انضباط	۱

استفاده صحیح از منابع جامعه: این مضمون ۳ کد دارد که شامل کنار گذاشتن اسراف (از نامه‌های امام علیه السلام به زیاد)، پرداخت حقوق کافی به کارمندان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) و تفاوت نگذاشتن بین صنعتگران (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) است. جامعه هم از منابع انسانی، هم منابع طبیعی و هم منابع صنعتی برخوردار است و حکومت باید به بهترین نحو ممکن از آنان استفاده کند. در این میان منابع انسانی اولویت دارد و امام علی علیه السلام به خوبی به آن اشاره داشته‌اند.

حفاظت از محیط زیست: محیط زیست شامل پدیده‌های گیاهی و گونه‌های جانوری و همچنین اثرات طبیعی است. این مضمون ۸ کد دارد که مشتمل این موارد می‌شود: برقراری ندادن حیوانات (از سفارش‌های امام علیه السلام به افرادی که مأمور جمع‌آوری زکات می‌شدند)، ناراحت نکردن حیوانات (از سفارش‌های امام علیه السلام به افرادی که مأمور جمع‌آوری زکات می‌شدند)، رعایت حقوق حیوانات (از سفارش‌های امام علیه السلام به افرادی که مأمور جمع‌آوری زکات می‌شدند)، کوشش در آبادانی زمین (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، خشک شدن آب چشمه‌ها (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک

اشتر)، کمبود باران (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، دگرگونی زمین در اثر آب گرفتن (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر) و فساد بذرها (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

استفاده از مهارت های کارگزاران: این مورد نیز دارای ۹ کد است که شامل این موارد می شود: سست نبودن مالک اشتر (از نامه آن حضرت علیه السلام به دو تن از امیران لشکرش)، شجاع بودن مالک (از نامه های امام علیه السلام به ملت مصر آنگاه که مالک اشتر را زمامدار آنها ساخت)، به کارگماردن مالک به عنوان والی مصر درباره جلوگیری از جنگ (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، قراردادن کارگزاران دیر خشمگین شونده (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، قراردادن کارگزاران عذرپذیر (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، قراردادن کارگزاران رئوف و مهربان (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، انتخاب برترین فرد از این مردم برای تصدی منصب قضا (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، دانایی (حکمت ۸۱) و تخصص (حکمت ۸۱).

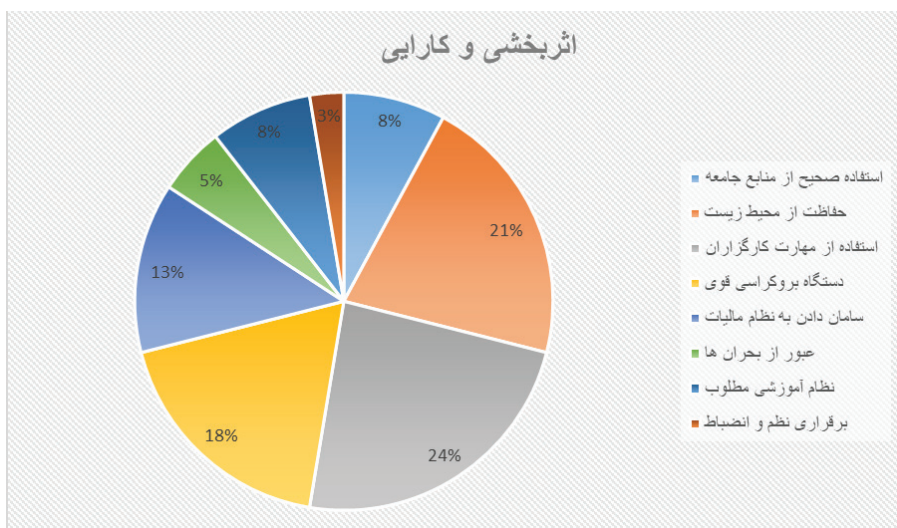
دستگاه بروکراسی قوی: این مضمون ۷ کد دارد که عبارتند از: میانه روی در رفتار با مردم (از نامه های امام علیه السلام به زیاد)، ویران نکردن زمین ها توسط فرمانروا (از نامه های امام علیه السلام به یکی از فرماندارانش)، انصاف نسبت به مردم در جمع آوری خراج (از نامه های امام علیه السلام به کارگزاران بیت المال)، دست نزدن به اموال مسلمان و غیرمسلمان (از نامه های امام علیه السلام به کارگزاران بیت المال)، فرستادن مأموران مخفی جهت بازرسی (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، بازرسی مداوم پنهانی (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر)، پاسخ دادن به کارگزاران دولتی (فرمان مبارک امام علیه السلام به مالک اشتر).

سامان دادن به نظام مالیات: امروزه بهترین شیوه برای کسب درآمد توسط حکومت مالیات است که باید به خوبی و منظم، سامان یابد. این مضمون دارای ۵ کد است: تسلیم خزانه به حاکم توسط والیان، مشخص شدن زکات، تازیانة نزدن به مردم هنگام گرفتن خراج و جزیه، گرفتن خراج از مردم، زیر نظر گرفتن دقیق خراج و مالیات.

عبور از بحران‌ها: یک حکومت مطلوب، کارآمدی و اثربخشی خود را هنگام بروز بحران‌ها نشان می‌دهد و مشخص می‌سازد. این مضمون ۲ کد را در بر گرفته است: گفتگو با دانشمندان و مجازات محترک. هنگام بروز بحران بهترین تصمیمات باید اتخاذ شود و بهتر آن است که از نظر دانشمندان و متخصصان بهره‌گیری شود. احتکار نیز باعث بروز بحران می‌شود و باید مانع از آن شد.

نظام آموزشی مطلوب: این مضمون ۳ کد دارد که عبارتند از: شرمگین نشدن از ندانستن، آشکار شدن علم در اعضا و جوارح و فراوانی دانش. نظام آموزشی مطلوب در دیدگاه امام علی (ع) باید پرورش دهنده انسان‌هایی باشد که توانایی نه گفتن و شرمگین نشدن از ندانستن را بالقوه سازد؛ همچنین علم فقط در اعضا و جوارح جاری باشد، نه آنکه به صورت زبانی و کلامی باشد. باید دانش در سطح گسترده‌ای آموزش داده شود تا استعدادها کشف و به منصبه ظهور برسد.

نمودار شماره ۷: درصد فراوانی کدها در مقوله اثربخشی و کارایی

مطابق جدول و نمودار فوق، میزان بیشترین کدها در مضمون، استفاده از مهارت کارگزاران بوده است؛ بعد از آن حفاظت از محیط زیست و دستگاه بروکراسی قوی بیشترین کدها را به خود

اختصاص داده‌اند. مهارت‌های کارگزاران نسبت معناداری هم با نظام آموزشی مطلوب و دستگاه بروکراسی قوی دارد. هر چه میزان مهارت‌ها بیشتر باشد، کارایی و اثربخشی نظام سیاسی نیز بیشتر خواهد شد و برعکس.

۴-۸. مسئولیت‌پذیری

حکومت باید در برابر جامعه مسئول باشد. مردم حکومت را برای آن انتخاب می‌کنند که بخشی از وظایف خود را به حکومت واگذار کنند؛ بنابراین شایسته است که حکومت مسئولیت خویش را به خوبی ایفا نماید. این مقوله دارای ۳ مضمون و ۱۱ کد است.

جدول شماره ۸: تعداد فراوانی کدها در مقوله مسئولیت‌پذیری

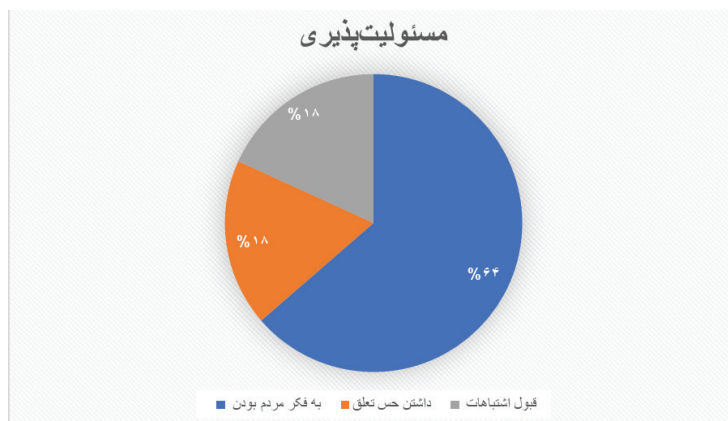
مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
مسئولیت‌پذیری	به فکر مردم بودن	۷
	داشتن حس‌تعلق	۲
	قبول اشتباهات	۲

به فکر مردم بودن: این مضمون دارای ۷ کد است که مشتمل بر نخوردن خوراکی‌های خوشمزه با وجود گرسنگان، دنیاپرست نبودن، اطلاع مردم، رسیدگی به یتیمان، پنهان نشدن حاکم از مردم، توجه به افراد پایین‌تر از خود و به فریاد مردم رسیدن است.

داشتن حس‌تعلق: این مضمون دارای ۲ کد است که عبارتند از: ذخیره نکردن مال و تحمل کردن سختی‌ها. حاکم باید برای خود چیزی بیش از حقش ذخیره نکند و منابع جامعه را به غارت و یغما نبرد؛ همچنین در برابر سختی‌ها تحمل داشته باشد و آن را فقط به مردم نسبت ندهد؛ بلکه خود نیز در سختی به سر برد.

قبول اشتباهات: این مضمون نیز ۲ کد دارد که شامل سرزنش خود و تخطئه خود است. حاکم باید جسارت پذیرش خطاها و اشتباهات خود را داشته باشد و از آن طفره نرود و در صورت نیاز به آن اعتراف نماید.

نمودار شماره ۸: درصد فراوانی کدها در مقوله مسئولیت‌پذیری

در این مقوله بیشترین کدها مربوط به مضمون به فکر مردم بودن است و دو مضمون دیگر به طور مشترک پس از آن قرار دارند. این امر حکایت از آن دارد که مسئولیت‌پذیری نسبت معناداری با مردم دارد و حکومت باید به فکر آنان باشد.

۴-۹. چشم‌انداز استراتژیک

این مقوله نگاه به آینده را مد نظر دارد و درصدد آینده‌نگری است؛ هر چند نگاه به گذشته را نیز نفی نمی‌کند. برای این مقوله ۶ مضمون و تعداد ۱۸ کد مورد شناسایی قرار گرفت.

جدول شماره ۹: تعداد فراوانی کدها در مقوله چشم‌انداز استراتژیک

مقوله	مضامین	تعداد فراوانی کدها
چشم‌انداز استراتژیک	آمادگی برای آزمایش	۱
	آموختن از تجربه دیگران	۷
	حرکت مطابق با نیازهای مردم	۴
	توجه به نسل آینده	۱
	برآورد منابع و هزینه‌ها	۲
	افق‌های روبه جلو	۳

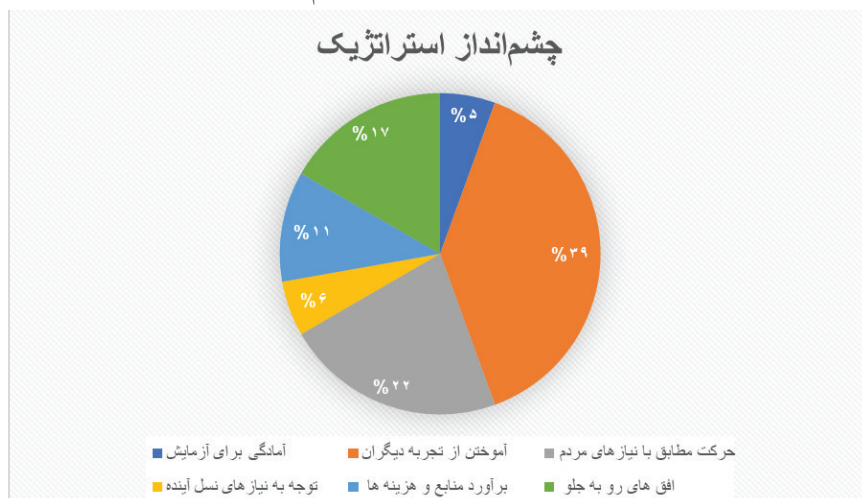
آمادگی برای آزمایش: برای این مضمون ۱ کد شناسایی شد که عبارت است از امتحان کردن کارمندان. امتحان کردن کارمندان باعث می شود که آنان همواره آمادگی آزمایش را داشته باشند. **آموختن از تجربه دیگران:** ۷ کد برای این مضمون شناسایی شده است که عبارتند از: عبرت گرفتن از تاریخ، نگرستن به زمامداران پیش از خود، عبرت گرفتن از گذشتگان، معطوف داشتن توجه خود به روشهای خوب پیامبر، پندگرفتن از حوادث روزگار، پیمودن راه درست پیشینیان، عبرت آموزی.

حرکت مطابق با نیازهای مردم: این مضمون دارای ۴ کد است که عبارتند از: فریب ندادن مردم، خیانت نکردن به مردم، بدون ترس سخن گفتن با حاکم، برآوردن نیازهای مردم. **توجه به نیازهای نسل آینده:** این مضمون دارای ۱ کد است که عبارت است از: ضایع نکردن و تباه نکردن نعمت ها.

برآورد منابع و هزینه ها: این مضمون دارای ۲ کد است که عبارتند از: به مقدار ضرورت استفاده کردن از اموال توسط والیان، دقت کردن در مصرف اموال.

افق های رو به جلو: این مضمون دارای ۳ کد است که شامل این موارد است: به فکر فردا افتادن، یافتن بهترین مشاوران از میان مردم، از دست ندادن فرصت ها.

نمودار شماره ۹: درصد فراوانی کدها در مقوله چشم انداز استراتژیک

همان‌گونه که جدول و نمودار فوق نشان می‌دهد، بیشترین تعداد کدها در این مقوله مربوط به آموختن از تجربه دیگران است و کمترین آن مربوط به توجه به نیازهای نسل آینده و آمادگی برای آزمایش است. این امر نشان می‌دهد که برای حرکت به سوی آینده باید از گذشته درس گرفت و آموخته‌های دیگران را ارزشمند دانست؛ چراکه مطالعه تاریخ چراغ راه آینده خواهد بود و می‌توان از تکرار اشتباهات جلوگیری به عمل آورد.

۴-۱۰. ثبات سیاسی

ثبات سیاسی باعث می‌شود که حکومت، مسائل و چالش‌های خود را برطرف کند و موضوعات دیگری نظیر توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی را پیش ببرد؛ اما در نبود ثبات سیاسی، مشکل امنیت نیز به وجود خواهد آمد و حکومت از مسیر اصلی خود منحرف می‌شود. به همین دلیل در دیدگاه حضرت علی علیه السلام نیز این موضوع مورد توجه قرار گرفته است. این مقوله دارای ۴ مضمون و ۲۰ کد است.

جدول شماره ۱۰: تعداد فراوانی کدها در مقوله ثبات سیاسی

مؤلفه	مضامین	تعداد فراوانی کدها
ثبات سیاسی	اجرای خط‌مشی‌های عمومی	۲
	تعهد نظام سیاسی	۶
	عدم خشونت در جامعه	۷
	پرهیز از نزاع‌های داخلی	۵

اجرای خط‌مشی‌های عمومی: این مضمون دارای ۲ کد است که عبارتند از: حيله نورزیدن به مردم و صلح ایجاد کردن. در اجرای خط‌مشی‌ها نباید به مردم حيله ورزید و تمام تلاش خود را به کار بست که صلح در جامعه برقرار شود.

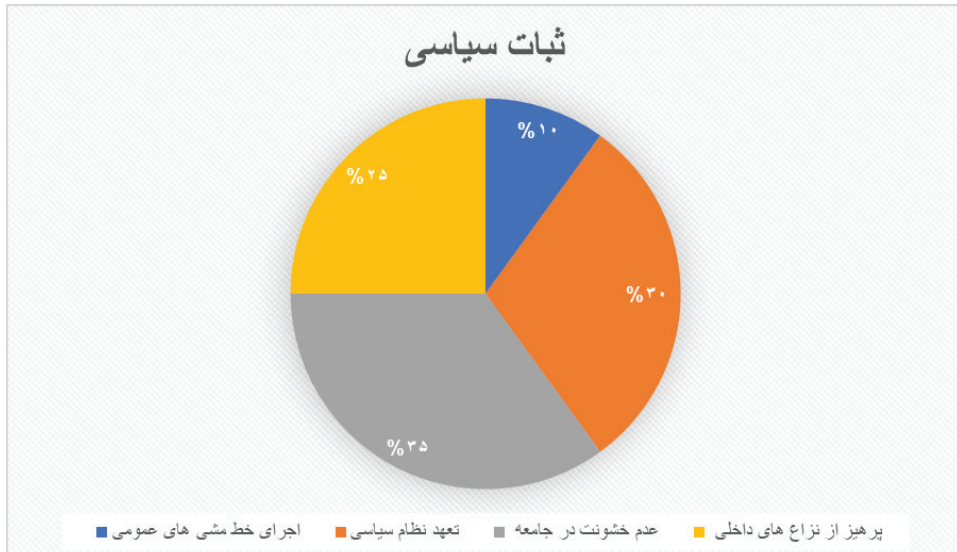
تعهد نظام سیاسی: این مضمون دارای ۶ کد است که شامل این موارد می‌شود: قطع کردن دشمنی با مردم، محترم شمردن تعهدات، پیمان نشکستن، خیانت نکردن در عهد، خلف وعده نکردن،

پاسداری از عهد و پیمان‌ها. این مضمون نشان می‌دهد که حکومت باید در برابر پیمان بستن دقیق باشد و خود را پایبند به آن بداند.

عدم خشونت در جامعه: این مضمون ۷ کد را به خود اختصاص داده که عبارتند از: آزارنرساندن به زنان، به خشم در نیاوردن زنان، نترساندن مردم، گشایش گره از وحشت مردم، تهدید نکردن مردم، گذشتن از مجرم، گذشت از تقصیرات مردم. این مضمون به خوبی نشان می‌دهد که نسبت معناداری بین ثبات سیاسی و نبود خشونت در جامعه وجود دارد.

پرهیز از نزاع‌های داخلی: این مضمون دارای ۵ کد است که شامل صلح اختیارکردن توسط مخالفان، جلوگیری از تفرقه، جنگ کردن با کسانی که فقط اعلام جنگ می‌کنند، برداشتن شمشیر از مردم، اعتماد نکردن به تفاخرات قومی می‌شود. این مضمون حاکی از آن است که حکومت باید از هرگونه نزاع داخلی که ثبات سیاسی جامعه را به مخاطره می‌اندازد، جلوگیری به عمل آورد.

نمودار شماره ۱۰: درصد فراوانی کدها در مقوله ثبات سیاسی

۵- تجزیه و تحلیل داده

بین مقولاتی که مورد اشاره قرار گرفت و حضرت علی علیه السلام به انحای گوناگون آنان را به کارگزاران دولتی خود سفارش کرده است، نسبت معناداری وجود دارد؛ به طوری که اولویت قائل شدن برای آنان کمی سخت است و درهم تنیدگی خاصی دارد. با این حال بین ده مؤلفه ذکر شده، بیشترین کد مربوط به اجماع‌گرایی و کمترین آن مربوط به مشارکت است. بعد از اجماع‌گرایی، اثربخشی و کارایی و سپس حاکمیت قانون قرار دارد. پاسخگویی و ثبات سیاسی در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند و پس از آن، چشم‌انداز استراتژیک است. برابری و فراگیری به طور مشترک در ردیف بعدی هستند.

از تحلیل محتوایی این مقولات چنین بر می‌آید که در دوره حیات ایشان، جامعه دچار نوعی گسست و چنددستگی بوده که مانع از شکل‌گیری اجماع شده است و ایشان در سفارش‌های خود به این امر تأکید دارند. وقتی که اجماع حاصل شد و نظام سیاسی مستقر شد، باید حکومت اثربخشی خود را به نمایش بگذارد که همین امر باعث می‌شود تا دولت، تمام ابزارهای خود را برای آن به کار ببرد تا اعتماد مردم را کسب نماید؛ بدین ترتیب حاکمیت قانون معنا پیدا می‌کند. یکی از راه‌های جلوگیری از برهم خوردگی جامعه حاکمیت قانون است که باعث سامان دادن به جامعه می‌شود. دولت باید در برابر اقدامات و تصمیمات خود پاسخگو باشد و بتواند ثبات سیاسی را در جامعه ایجاد نماید. بعد از آنکه ثبات بر جامعه حاکم شد، دولت می‌تواند به آینده بنگرد و برنامه‌هایی را برای آینده تدوین نماید. این کار نیازمند مسئولیت‌پذیری و ایجاد برابری است.

جدول شماره ۱۱: تعداد فراوانی مضامین و کدها در مقولات حکمرانی مطلوب

ویژگی‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه امام علی علیه السلام	تعداد مضامین	تعداد کدها
مشارکت	۳	۸
حاکمیت قانون	۷	۲۶

۴۴	۱۰	اجماع‌گرایی
۱۰	۳	شفافیت
۲۱	۴	پاسخگویی
۱۱	۳	برابری و فراگیری
۳۸	۸	اثر بخشی و کارایی
۱۱	۳	مسئولیت‌پذیری
۱۸	۶	چشم‌انداز استراتژیک
۲۰	۴	ثبات سیاسی

۶- جمع‌بندی

اولین یافته‌ای که از این پژوهش به دست آمد، ارتباط معنادار و پیوسته میان مؤلفه‌ها و مقولاتی بود که در کتاب نهج‌البلاغه وجود داشت. مؤلفه‌ها در کنار هم قرار گرفته و شاخص حکومت مطلوب را که امروزه به آن توجه می‌شود، مورد اشاره قرار داده است. حکمرانی مطلوب نیازمند دقت نظر بیشتری است و شاید در آینده مقولات و مؤلفه‌های دیگری نیز به آن افزوده شود یا مفاهیم مرتبط با آن تغییر یابد.

از محتوای کلام امیرالمومنین علیه السلام چنین بر می‌آید که حکمرانی مطلوب از دیدگاه ایشان مبتنی بر کسب رضایت الهی، کسب رضایت مردم و تضمین حقوق و منافع جامعه برای همگان است؛ به‌گونه‌ای که نه کسی نفع شخصی ببرد و نه خودخواهی بر جامعه حاکم شود؛ هر چند منظور، گرایش به افتادن در دام مکاتب مختلف نیست و هدف آن نبوده که شاخصها را با حکومت امام علی علیه السلام مورد سنجش قرار دهیم. با این حال، بر اساس پژوهش انجام شده، مفاهیم ده‌گانه حکمرانی مطلوب با اندیشه حضرت علی علیه السلام در باب حکومت مطابقت داشته و نسبت معناداری بین آن وجود دارد.

از یافته‌های این پژوهش چنین برآمد که حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام بر اصولی مشخص استوار است که در صورت تخطی از آن پایه‌های حکومت نیز متزلزل خواهد شد و جامعه دچار سقوط می‌شود. در این میان، کارگزاران حکومتی نقش پررنگی را ایفا می‌کنند. بنابراین تربیت نیرو و بازپرسی‌های مداوم باعث می‌شود که کارآمدی حکومت افزایش پیدا کند. آنچه که حضرت علی علیه السلام به کارگزاران خود سفارش می‌کند، می‌تواند الگوی مناسبی برای جوامع اسلامی و غیراسلامی باشد تا مناسبات خود را با مردم منظم سازند.

منابع

نهج البلاغه

- اولسن، مانسر (۱۳۸۲)، استبداد، مردم‌سالاری و توسعه در دولت، فساد و فرصت‌های اجتماعی، ترجمه: حسین راغفر، تهران: انتشارات نقش و نگار.
- حسینی تاش، سیدعلی؛ قادرعلی، واثق (۱۳۹۳)، «حکمرانی خوب و ارائه حکمرانی شایسته، بررسی و شاخص‌های این دو از دیدگاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام»، فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال سوم، ش ۲، ص ۷-۲۸.
- دباغ، سروش؛ نفری، ندا (۱۳۸۸)، «تبیین مفهوم خوبی در حکمرانی خوب»، نشریه مدیریت دولتی، دوره ۱، ش ۳.
- درخشه، جلال؛ شجاعی، جبار (۱۳۹۴)، «شاخص‌های حکمرانی خوب در اندیشه و عمل امام علی علیه السلام»، پژوهش‌های علم و دین، ش ۱۱، ص ۱۷-۳۶.
- زارعی، محمدحسین (۱۳۸۳)، «حکمرانی خوب، حاکمیت و حکومت در ایران»، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۴۰.
- سامتی، مرتضی؛ رنجبر، همایون؛ محسن، فضیلت (۱۳۹۰)، «تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی مطالعه موردی»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال اول، ش ۴، ص ۱۸۳-۲۲۳.

شریف زاده، فتاح؛ قلی پور، رحمت الله (۱۳۸۲)، «حکمرانی خوب و نقش دولت»، مدیریت فرهنگ سازمانی، ش ۴، ص ۹۳-۱۱۰.

طباطبایی، روح الله؛ شیرخانی، علی؛ مطهرنیا، مهدی (۱۴۰۰)، «بررسی و ارزیابی جایگاه حکمرانی مطلوب در نهج البلاغه»، سپهر سیاست، ش ۲۷، ص ۸-۲۹.

طباطبایی، سید احمد (۱۳۸۹)، «نظام پاسخگویی در حکمرانی خوب؛ مبانی ارزشی، چالشها، موانع و مشکلات احتمالی فراروی ایران»، مجموعه مقالات همایش «حاکمیت و دولت شایسته در ایران ۱۴۰۴»، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، شهر ری.

میدری، احمد (۱۳۸۳)، حکمرانی خوب بیان توسعه، تهران: دفتر بررسی های اقتصادی مرکز پژوهش - های مجلس شورای اسلامی.

نادری، محمد مهدی (۱۳۹۰)، «حکمرانی خوب؛ معرفی و نقدی اجمالی»، اسلام و پژوهشهای مدیریتی، ش ۱، ص ۶۹-۹۴.

ناظمی اردکانی، محمد (۱۳۸۷)، «حکمرانی خوب با رویکرد اسلامی»، علوم انسانی، سال هفدهم، ش ۷۶، ص ۱۰۷-۱۲۸.

Biswas, Avijit (2020), Good Governance: Definitions, 8 Characteristics, And Importance, and URL: <https://schoolofpoliticalscience.com>

UKEssays, (November 2018), Principles and Characteristics of Good Governance, Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/politics/principle-of-good-governance.php?vref=1>

Plumptres, T. & Graham, J. (1999). Governanace and Good Governance: International and Aboriginal Perspectives. Available at: <https://ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center>

Pswarayi-Riddihough, Idah (2018), Keynote Address: Transparency and Public Accountability is at the Core of Good Corporate Governance, URL:<https://www.worldbank.org>

undp (1997), characteristics of good governance present, at: www.imf.org/euternalipub/ft/exvpgoven/govindex.html.

World Bank (1999), Findings on Governance, Institutions and Development.

References

Nahj al-Balagha.

Biswas, Avijit. 2020. "Good Governance: Definitions, 8 Characteristics, and Importance."

Retrieved from <https://schoolofpoliticalscience.com>

Dabbagh, Soroush and Neda Nafari. 1388 Sh. "An explanation of the concept of good in good governance." *Mudīriyat-i dawlatī* 1, no. 3.

Derakhsheh, Jalal and Jabbar Shojaee. 1394 Sh. "Criteria of ideal governance in the thought and action of Imam Ali." *Pazhūhish-hāyi 'ilm va dīn*, no. 11: 17-36.

Hosseini Tash, Seyed Ali and Vasegh Ghader Ali. 1393 Sh. "Ideal governance and presentation of worthy governance: examination and criteria of the two from the perspective of Amir al-Mu'minin Ali." *Islām va pazhūhish-hāyi mudīriyātī* 3, no. 2: 7-28.

Meidari, Ahmad. 1383 Sh. *Good governance: expression of development*. Tehran: Office of Economic Studies, Research Center of the Islamic Consultative Assembly (Majles).

Naderi, Mohammad Mahdi. 1390 Sh. "Good governance: a brief introduction and critique." *Islam va pazhūhish-hāyi mudīriyati*, no. 1: 69-94.

Nazemi Ardakani, Mohammad. 1387 Sh. "Good governance with an Islamic approach." *Ulūm-i insānī* 17, no. 76: 107-128.

Olson, Manser. 1382 Sh. *Tyranny, democracy, and the development of government, corruption and social opportunities*. Translated by Hossein Raghfar. Tehran: Naghsh-o-Negar.

Plumptres, T. & Graham, J. 1999. "Governance and Good Governance: International and Aboriginal Perspectives." Retrieved from: <https://ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center>

Pswarayi-Riddihough, Idah. 2018. "Keynote Address: Transparency and Public Accountability is at the Core of Good Corporate Governance." Retrieved from <https://www.worldbank.org>

Sameti, Morteza, Homayoun Ranjbar, and Mohsen Fazilat. 1390 Sh. "An analysis of the impact of good governance index on human development index: a case study." *Pazhūhish-hāyi rushd va tawsi'ih-yi iqtisādī* 1, no. 4: 183-223.

Sharifzadeh, Fattah and Rahmatollah Gholipour. 1382 Sh. "Good governance and the role of the government." *Mudīriyat-i farhang-i sāzmānī*, no. 4: 93-110.

Tabatabaee, Ruhollah, Ali Shirkhani, and Mahdi Motaharnia. 1400 Sh. "An examination and evaluation of ideal governance in Nahj al-Balagha." *Sipīhr-i siyāsāt*, no. 27: 8-29.

- Tabatabaee, Seyed Ahmad. 1389 Sh. "The accountability system in good governance: axiological principles, challenges, possible obstacles and problems before Iran." *Proceedings of the conference on worthy state and government in Iran 2025*. Tehran: Islamic Azad University, Shahr-e Rey.
- UKessays. (2018). "Principles and Characteristics of Good Governance." Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/politics/principle-of-good-governance.php?vref=1>
- UNDP. 1997. "Characteristics of good governance present." Retrieved from www.imf.org/external/pub/ft/exvpgoven/govindex.html.
- World Bank. 1999. "Findings on Governance, Institutions and Development."
- Zarei, Mohammad Hossein. 1383 Sh. "Ideal governance, rule and government in Iran." *Tahqīqāt-i ḥuqūqī*, no. 40.